

Бібльотека: „Свідомої Сили“ ч. 3.

Робітники всіх країн єднайтесь!

Б. ЛОЙКО.

ЗЕМЛЯ І ЧОЛОВІК

Переклав з російського

Гр. Мак

Ціна 15 ц.

Торонто, Онт.

Канада

Накладом і з друкарії „РОБІТНИЧОГО СЛОВА”.

„СЬВІДОМА СИЛА” Ч. 3.

Пролетарі всіх країв, єднайтеся !

Б. ЛОЙКО.

ЗЕМЛЯ І ЧОЛОВІК

Переклав з російського
Г. Мак.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Торонто, 1915.

„SWIDOMA SYLA” 393 Queen St. W.

I

Кажуть, на землі жити стало тісно. В добрі старі часи правителі різних царств були переконані, що чим більше у них живе людей і чим скорше они розмножують ся, тим більше робочих рук рахуєть ся в краю, тим скорше росте витвір продуктів і розвиває ся торгівля ними, тим більше держава стає від того сильніша і могутнійша. Богато з таких правителів, неклуючись о побільшенє мешканців свого краю, не тільки заманювали користних для царства чужинців, але і вживали різних заходів, щоб заманути своїх підданих женитись, як найскорше т. є. в молодих літах. Так приміром були случаї, що начальство призначало окремі права і грошеві нагороди тим, що женять ся не пізнійше призначе-

них літ, або хто має не менше призначеного числа дітей. Иноді сісти на якусь гарну громадську посаду позволяли тільки жонатим. Сі послідні часто були увільнені від податків. На не женених, навідворіть, накладали окрему подать.

В Італії приміром, в 1623 році. був виданий закон, увільняючий до 25 того року життя від податків всіх тих, котрі женились в часі від 18 того до 25 того року життя, а бідні дівчата, які мали виходити за між діставали майно. Оден французький закон увільнив від податків тих, що мали по десятеро дітей живих.

Фридрих 2 король пруський, дуже ласкаво відносив ся до тих, що не женившись мали дітей, відмінив церковну покуту для таких дівчат, а в 1765 р. він заборонив під грозою кари докоряти жінщинам за любодійство. В наші часи подібних законів не буває. Часом видають ся закони противного напрямку. Так наприклад, один з ма-

лих німецьких володирів видав недавно приказ, по якому слїдувало мало не пальцями показувати на дівчину, яка до заможества стала матірєю.

Богато всего перемінилось в протягу ХІХ-го віку і в правах і в звичаях, в поглядах на людей і в обставинах їх громадського життя. Ріжні за для того були причини. Але без всякого сумніву, велику ролю в сьому відношеню відіграли ідеї знаменитого англійського сьвященника Р. Мальтуса. Він доказував, що більшість мешканців паньства, не тільки не може бути добром для сього послїднього, але противно, они можуть послужити причиною ріжних бід та нещастя. І попереду всього они можуть привести весь нарід до зубоженя. Після думки Мальтуса, земля не має на стільки сили, щоб задовільнити людські потреби, годувати все нові та нові роти, наситити все нові і нові жолудки. Се не можливо навіть в такім разі, як би земля мала спосібність витво-

рювати все більше і більше рослин і всяких плодів, скільки би її не визна-кували. На самім же ділі так не буває. Витворчість землі має нахил зіставитись далеко від витворчости людського роду, яка по самому своєму істнованю не знає границь. От через що від часу до часу на землі стає дуже тісно жити, рослин, які уродить земля не хватає для всіх і частина людности вмирає, а друга час від часу вбожіє. Нема горя без добра.

Тільки таким побитом налагоджує ся порушена рівновага поміж численністю ротів і численністю поживи і все входить в свою міру. Але купуєсь ся рівновага коштом страждань і мільйонів людських житей. От через те, головна та щоденна причина бідности, на думку Мальтуса, мала або зі-всім не залежити від устрою порядкування, або від нерівного ділення майна; не у власти богатих, --- каже він, — діставати бідним роботу і поживу, — через те бідні, в самій суті річи, не

мають права потребувати того і другого.”

Одно чим бідні можуть помочи собі --- се, на думку Мальтуса --- они не повинні женитись, не подумавши про те попереду, а в друге, оженившись, щоб не мати дітей. Других надій на заемогу нема. От таке то знамените учення Мальтуса. Виходить, що чоловікові потрібно багато землі, щоб бути щитим. У всякім разі землі йому потрібно більше, чим він тепер має. Цікаво провірить се на ділі, на фактах. І попереду цікаво переконатись, чи дійсно на землі тісно вато жити, чи дійсно мало в чоловіка тої землі.

Потім ми постараєм ся пояснити, чи багато ж чоловікові потрібно землі. Не підлягає сумніву, що мало не вся поверхня земської кулі, вже зайнята ріжними народами, і вільних незаселених площ зісталось не багато, коли не рахувати таких країв, як Африка, пляци Америки, Сибір. Об сих

краях ми не говоримо. Але придивляючись до дійсних фактів, які відносять ся навіть до країв європейських, ми бачимо, що люди далеко не використали і тої землі, котру они так иноді заселили і забудували; ми бачимо, що навіть і не заходячись корчувати самих неродючих кавалків європейці можуть значно поширити площу доброї землі і тим безконечно побільшити продукти свого поживління.

Киньмо з початку загальний погляд на земську кулю і народність цілком. Як густо населена земля? От що кажуть числа про густо населену Європу... Площа здібної до обробітку землі в Європі, наколи рахувати і такі краї, як Швеція (в якій здалої під культуру землі всього 60 проц.), рівняє ся середно 70 процент. Вся територія Європи виносить 10,388,000 кв. кілометрів. Сімдесять відсотків сього числа містять 7.272.300 кв. кілом. Коли взяти за середну міру

густоти населення 200 чоловіка на кв. кільом..т. с. число перевищує густоту населення Німеччини, але не досягає густоти Бельгії, то взагалі матимем населення 1.454.460.000 душ. Але ж се число більше і в три рази перевищує цифри, показуючі сучасне населення Європи, (400.000.000.душ). З цього суммарного підрахунку, при тім беручи на увагу лише існуючий степе́нь промислової і хліборобської ви́творчості, дістаєм такий висновок. Людськість не тільки не дійшла до послідних границь свого розмноження, але зробила лише третину тої дороги, яку она може зробити при теперішніх обставинах, не вживаючи заходу прилагоджувати за для своїх потреб неродячих кавалків землі.

Але йдїм далше. Оден автор, упевняє, що дане розповсюдженє людности, ще не досягло такої густоти, щоб можна було боятись яких-небудь не добрих кінцїв навіть в самій далекій будучинї. На се подає слїдуючі

докази і обмірковання зайняті ним зі статистики кінця минувого століття.

Сенський департамент Франції, каже він, має 226.250 меш. на одну кв. мілю, а Мидельсекшир 169.112 меш. на 1 кв. мілю. Щоби дійти до такого числа населення по всій земській кулі, то для сього мало тисячелітій. Се, розуміє ся, крайність. Ну от приміром, Неаполітанська провінція містить 41.663 меш. на 1 кв. мілю, Женевський кантон — 16.074, східна Фляндрія — 14.530, північна Голандія — 11.676, Базельський кантон — 11.932, західна Фляндрія — 10.501.

Взявши за середню мірку 10.000 меш. на 1 кв. мілю (в Бельгії мешкає більш як 10.000 на кв. мілю), не трудно впевнитись, що яка небудь Бразилія може помістити величезну масу людей. Бразилія нараховує 151.973 кв. миль. Беручи по 10.000 меш. на кв. мілю, ми матимем для Бразилії 1.519.730.000,

т.с. другими словами, вся сучасна народність моглаби вміститись в одній Бразилії. Сполучені Держави північної Америки мають площу 166.936 кв. миль. На сій площі народність могла би розміститись навіть розкішно, так що по густоті свого населення Сполучені Держави булиб похожі на Ломбардію, округ як відомо, населений не дуже ще.

Россія, — вираховус даліше наш автор, містить 369.878 кв. миль. Наколи взяти по 10.000 меш. на кв. милю, для того щоб заселити сю величезну країну так, як у Бельгії, або в Ломбардії густо, то буде потрібно ще дуже багато людей, певно в триє більше, чим нині істнує на землі. Не дивлячись на те Європа, яка рахується найбільше населеною частиною світа, має всього по 1.595 меш. на 1 кв. милю, а в Азії приходить ся 1.020 меш. на 1 кв. милю, в Африці всего по 183, в Америці по 106, в Австралії же всего яких-небудь 15 меш.

на мілью. Щоби на цілій земській ку-
ли дійшло до населеня по 10.000 меш.
на кожду кв. мілью, зазначує автор,
— запотрібує ся така маса людей,
котрої не хоче ся і писати, через те,
що від неї лише зарябіє в очах чита-
ча. (В. Португалов. Вопросы об-
щественной жизни.)

Через що-ж то люди жаліють ся
на тісноту і перенаселенє, чому они
сварять ся з-за кавальчиків землі, на-
віщо рвуть оден у другого лакомі ка-
вальчики? Навіщо они нищать оден
другого і всі сили свої витрачують на
те, щоби винайти найбільше смерте-
льну зброю війни?

В чім-же тут діло?

II

Землі багато, але не всю її обробляють. Від чого се залежить?

Не густе населенє стало причиною бідноти народних мас. На се є другі причини. Та земля, яка є у володіню народа, обробляє ся далеко не так, як моглаби оброблятись і тому приносить далеко менше того, що моглаби приносити. Показуєсь приміром, що в такій промисловій країні як Англія, площа під хліборобською кольтурою не тільки не розширяєсь до послідних границь, як того треба булоб сподіватись, а все більше і більше меншась, неначе її більше є чим треба.

Вираховано, що в протягу вісьмох літ (1853—1860 рр.) майже три четвертих всеї пшениці, спожитої

в Великій Британії, було внутрішнього виробку, (побічної одержує не більше як одну-четверту.

Але пройшло 25 літ і становище змінилось зівсім в противний бік. Так, в протягу других вісьмох літ (від 1879 до 1880 р.) зі своїх полів дістали не багато більше як одну третю, решта же дві третих були чужого виробку. Через що ж се так вийшло? — Через те, що в 1859—60 р. площа під пшеницею була зменшена на 588.300 десятин, наслідком чого загальний річний видаток за 1883—86 рр. був менший від річного видатку 1856—60 р. на яких 60 мільйонів пудів. Що ж виявляє з себе сей великий недорід хліба? Нічо більше, тільки те, що зістались без поживи 7,000.000 мешканців, а може й більше. Відтак діло стало вестись ще гірше. В 1885 р. площа засіяна хлібом рівнялась 3,105.042 десят, але і она в 1895 р. була зменшена до 2, 738,083 десятин. Площа під одною пшеницею в 1885 р. рівнялась

916.977 дес., а в 1895 р. она зменшилась до 524.527 дес. Професор Ден наводить такі цифри, що доказують те саме. Виявилось, що в 1852-9 р. привезено до Англії 4.653.000 кварт пшениці, а випродукували на місці 13.160.000 кварт, себто в три рази більше. Через 30 років, в 1886-90 роках картина була зовсім друга. А дійсно: привезли з-за границі 18.681.000 кварт пшениці а самі випродукували 8.361.000 кварт, себто, в 2 рази менше ніж привезли чужої.

Разом з тим площа під другими користними для чоловіка рослинами також не тільки що не побільшилась, а зменшилась на багато соток тисяч десятин, завдяки чому, Англія змушена привозити хліба в два, або три рази більше ніж поперед. Наскільки побільшилась, площа звичайних вигонів, не треба думати, що разом з тим побільшилось і скотарство, та що Англія неначе проміняла на нього хліборобство, бо се булаб о-

шибка. Діло в тім, що як показує статистика, число рогатого скоту не тільки не побільшилось, а навіть зменшилось за 1885-95 р.

Таким способом, не можна сказати, що англійське сільське господарство лише перемінило свої нап'рямки. На ділі оно прямісенько підупало зі всіх боків.

П. А. Кропоткин, в якого ми можемо дістати наведені факти (див. його книжка „Поля фабрики и майстерскія”) показують, що в одній місцевості біля Лондону, він зівсім не видів обробленої землі, лише луги з яких з трудом збирають 335 пудів сїна. І се каже автор—в 15ти верствах від центра міста, в якому мешкає 5ть мільонів людности, які живлять ся Флямандськими і джерсейськими бараболями, французькою шалатою та канадійськими яблуками”. Після обчислення маєм такі висновки. Зі всеї площі Великобританії, рівної 20.889.275 десятин всего 8.761.600 десятин

рахує ся при сучасних середних способах продукції до обробітку не здалими і цілих 12.127.675 дес. себто безмало дві третой всеї площі здалої до обробітку. Але з сеї послідної категорії земель в дійсности під кольтурою (коли рахувати луги) знаходиться всего 5.971.772 дес. себто менше половини того, що може бути оброблювано. Чи ж дивно опісля сього, що в самій Англії виробляється хліб лише для одной третой населеня, а задля дві третих він привозить ся з-за границі?

З'явище се стосує ся з тим, що робить ся в сусідній Бельгії, котра як відомо також країна промислова. Промисловий розвиток не заважає, однак бельгійцям бути хорошими хліборобами. В самім ділі, в Бельгії не дивлячись на однакове з Англією відношенє межи здалою і нездалою до обробітку площею (дві третих — одна трета), під пшеницею зайнято в 5-6 раз більша площа, пропорціонально площі здалої землі. При сїм треба взя-

ти на увагу, що площа Бельгії не більше плодovита англійської. І все ж тоді як британське хліборобство здобуває хліба з одної квадратної верстви на 50-60 людей, почва Бельгії вигодує 218 людей на кв. верству. Окрім того вивозять ще й за границю; кожний рік відвозить ся в ту саму. Англію не менше, як за 6.400.000 рублів хліборобських продуктів.

Коли взяти на увагу висше наведені і багато других фактів, П. А. Кропоткін, близько перестудіювавший обставини англійського сільського хліборобства, робить слідоючі цікаві висновки., „Як би, — каже він, — почва Великобританії оброблялась нелучше як 35 років тому назад, то її хлібом моглиб годуватись замість 17.000 000—24.000.000 мешканців. Якби знов почва Великобританії оброблялась так, як обробляється в Бельгії, то она моглаб вигодувати не менше, як 37.000.000. меш. Потрібно тільки обробляти землю так, як она обробляє

ся на самих лучших фармах Англії, Ломбардїї і Франції і повертати не родючі луги в городи і садки, як се зробили в околицях великих міст Франції.

Се—каже Кропоткин — не сонні думки, а висновки з того, що ми видимо наокола себе, без маленького натяку на будуччину хліборобства". Хоч то зменшусь ся площа посїву не лише в одній Англії. Те саме ми видимо і в богатъох других, так европейських, як і в не европейських краях. Не стоїть окремо і Бельгія. Сільсько-хліборобська статистика не зіставляє на сей рахунок ніякого сумніву. У Франції, наприклад площа хлібових посївів від 1862 до 1892 року зменшилась з 15.621.000 гектарів до 14.827.000 гект. себто на 794.000 гект., тоді, як луги і вигони побільшились на 1.658.000 гектарів. Разом з тим поменшилась і площа під паром, на 1.780.000 гектарів. Площа мало не всіх головнїйших культур в

Півн-Америці, Сполуч. Державах з 1880 року по 1890 р. виросла, — але посів пшениці і там зменшивсь з 35.430.333 акрів до 33.579.514 акрів. Навіть в Німеччині замічаєсь невелике зменшене посівної площі пшениці і ячменю на 134.000 гектарів за 1883-96 р. Але у всякім разі скотарство росте багато швидше, ніж хліборобство і на кошт посліднього. Чим же пояснює ся, се майже що повсемістне зменшене площі під культурою хлібів? Для Англії оно пояснюєсь тим, що з 1846 року, коли були відмінені знані хлібні закони, она стала діставати з-за границі хліб на стілько дешевий, що ставало не вигідним сіяти його в себе дома в таких розмірах, як ранійше. Бо заграничний дешевий хліб понизив ціну і на хліб свого виробку. А як упала ціна на хліб, то і потягла за собою зменшене посіву пшениці в середині краю.

В других державах причини по-

магаючи перейти від зернової культури до культури головно промислових рослин, або травосіяння, наділі були ті ж самі, що і в Англії. Як і в Англії се була конкуренція більше дешевого російського, аргентинського, або північно-американського хліба. Під впливом єї хлібороби тих країв, де поки що не вигідно обробляти хліб, зменшують свої посіви, або зівсім відрікають ся від них. І країна повинна задовольняти ся привозним хлібом. За те звертає ся окрема увага на розвиток обробляючої промисловости.

Таким чином, вигоди, або не вигоди знаного гурту великих поміщиків, капіталістів і торговців направляють економічний розвиток цілого краю. Виходить так, що в залежності від того, плютократії байдужно се, чи нарід може мати свій власний хліб, чи і не мати його. В крайнім разі для „народа” не заборонено тішитись луками, на яких пасуть ся вівці, з яких

вовна спродуєсь за границю; тїнистими наслідствєнними парками; величезними фабриками де роблено сукно, заводами де роблять всякі машини і ріжні другі річи і також висилають за границю. Але ж пнакше і бути не може в нашім економічнім ладі, в яким законодавцем—бариш. І особливо се відносить ся до землі, яка вже більшою стати не може.

Доки земля буде знаходитись в приватній власности, то завсїгди інтереси єї щасливих володирів будуть видавати закони і показувати волю всему остальному народови. А тому, що деякі краї добровільно відказались від виробку хліба і займають ся переважно промисловою, або торговою діяльністю і тому, що другі краї навідворот, всю свою увагу звернули на хліборобство—творить ся щось неначе міжнародний розділ праці. І сей розділ праці не тільки оправдує себе, але ще й підносить на ступень нерухомого соціяльного закона. А й

справді вже за дуже росповсюджена думка, що кожда країна на завсїгди мусить виробляти переважно перед всїми другими, що небудь одно. Одна країна виробляє по більшості, або таки переважно лише хліб, друга — залізо, трета — дерево, четверта всякі полотна та сукна і. т. п. Таким робом, виходить, що кожда країна знаходить ся в повній залежності від другої, — промислова від хліборобської, — хліборобська від промислової. Колиж одна з них, наприклад Россія, завдяки чому небудь зменшить вивіз свого хліба в другу країну, наприклад в Англію, — то ся послїдна, згоджуючись з думками других, повинна зістатись без хліба. Але ж на се цілий ряд фактів доказує неодмінно, що всі народи не тільки будуть мусїли, але й зможуть вийти з своєї вузької спеціальности і таким чином, безгранично побільшать жерела свого істнованя, прилучивши до старих ще й нові.

Краї хліборобські без сумніву

стануть промисловими, що всюди робить ся вже й тепер і будуть обходитись без заисмоги других, а своїми власним виробком. Краї промислові стануть в той же час і хліборобськими і зможуть годуватись своїм власним хлібом. Для сього потрібно буде лише добре попрацювати в своїх власних земляних богатствах і пошукати — чи нема там чого ще не використаного. Що люди найдуть для себе богато несподіваного — не можна сувніватись, коли навіть такі „неродючі” і промислові краї, як Англія, володіють вільним запасом землі.

III

Як можна обходитись з „нездалими” землями і як з ними обходять ся? — До сих пор ми звертали увагу, головно на землі, котрі звичайно називають „здалими до обробітку” або „родючими”. Ми неначе забули, що першу ліпшу почву можна приєднати в користь чоловіка. Ми не взяли на увагу, що використання „нездалих” земель може з’явитись зівсім новим і несподіваним джерелом до живлення людности. Дякуючи праці і своєму знанню чоловік нині може з пустині зробити цвітучий садок, засіяти лісом безлісні площі землі, полити водою засохлу землю --- одним словом преобразити лице землі. Примірів таких преобразовань можна дати скільки завгодно. От оден з них. Се

Канський округ в Бельгії, про який згадує в свої книжці П. А. Кропоткин: „Поля, фабрики і майстерні”. Се була зівсім неродюча околиця. Почва її складалась переважно з морського піску. Піску сего наніс вітер туди і поскладав невеличкими горбочками і потім они заросли вериском. Розуміє ся, нікому і в голову не прийшло брати за таку землю великі гроші. Она продавалась по 6 руб. 50 коп., або саме більше 9 за десятину. Але флямандські селяни, се нарід, який трудитись любить. Они почали поливати свої пісчані землі, наколи не було дощу, почали їх підгноювати всякими способами і пильно доглядати — і що ж сталось? Сталось то, що тепер з кожної десятини збирають поживу для трох коров, а від коров збирають гній і підгноюють далі.

А от ще другий примір подібного преобразованя, представляючий нині з себе частини рівнин Фергайської

і Самарської області, Хивинського оазиса і Бухари, які знаходяться в середно-азіятських володіннях Росії. Сї широчезні землі колись показували з себе не що инакше, як полпнові та соляні пустині і на пів пустині, де були різні клантики: то пісок, то жирства, то солоні плястри, то глина з солею. Поливання на протязі довгих років дуже перемінли сї почви, які через деякий час стали дуже мокрі і де не де покрились травою і стали похожі на луги, а де зробилось рідке сїре болото та инші переміни трафилсь.

Побіч з сими культурними, а иноді цвітучими, околицями русско-го Туркестана лежить дуже багато земель, котрі очікують на поливання і роботу чоловіка, щоб в свою чергу стати культурними пляцями, корисними для чоловіка. Поки що десятина таких земель продає ся по 3 і по 5 руб. за десятину, тоді як десятина, що поливає ся, продає ся по 100 руб.

і більше. Але ж сї, що тепер дорогі рахувались колись такими ж незда-
лими, як і попередні. (Зацікавлений
читач може прочитати дуже гарну
книжку кн. В.И. Масальського, „Тур-
кестанський край и Россія 19й том
видавництва Деврієна. Полное гео-
графическое описаніє нашого отече-
ства”).

Нема ні одного краю на сьвітї,
деб не робились подібні відмінн. Гір-
ше всього, з сього боку, так як і в
других, стоїть діло в Росії. А яким
жерелом, прямо таки не вичерпано-
го багатства могло б статись приведе-
не в культурне становище отих нез-
далих площ! Особливо для Росії
являє ся головним боротьба з піска-
ми. Росповсюдження пісків для рус-
ского селянина є найгірша біда де
йому треба боротись з силами при-
роди. Тим більше, що на те хижаче
лісне господарство помагає сьому
росповсюдженю.

От що нам відомо про се. „Пло-

ща напевно неплодовитих пісчаних просторів в Росії — каже бувший міністер хліборобства А. С. Єрмолов — приділялась не сумовому обчисленню міністерства хліборобства тільки в 29 губ. Европ. Росії в 4.672.000 десятин.

А також довідались, що площа ся щорічно в різних місцевостях побільшує ся до 6 процент від того, що вітер розносить піски по околицьних полях і лугах. А се значить що піски у нас лише в 29 губ. зростають щорічно на 270 тисяч дес. в рік.(?) В офіційнім „Вістнику фінансів” (1908-9 р.) доносилося, що населення деяких губерній зівсім витискає ся пісками та болотами, які окружають його зо всіх боків. Населенє не може нічого зробити з розмиванєм берегів, яке погіршує поля до того, що они тратять свою вартість, збавляє дороги, замулює ріки й ставки. Взагалі селянинові приходить ся так тісно, що він покидає своє місце і утікає за

тридевять земель.

Наскільки кепсько в Росії веде ся боротьба з природою видно ще з слідуячого. В Новгородській губ. по генеральному мижуваню числилось 8.981.489 дес. здібної землі. А тепер скільки? — 8.279.130 дес. себто на 702.359 менше. Кудиж они ділись, сі сотки тисяч десятин, що бракує? Они заховались в болоті. По досвідченню вороніжського земського статистичного бюро, площа нездалих земель побільшилась на 25.467 дес. тільки в 4 повітах Вороніжської губернії кажучи другими словами, се щезло міліонове багатство — жерело поживління багатьох тисяч душ. А через що щезло? Прямісенько через те, що ніхто не дбав про ню так, як дбають по інших краях на світі. „В 50 губ. Европейської Росії, — каже проф. Озерів, — нездалих земель числить ся 75, 5 міліонів десятин. Єсли з того відкинути 39 міліонів нездалої землі Архангелівської губ., якої знач-

на частина припадає на тундри, то все ж ще зістає 31, 6 міл. дес., котрі моглиб бути поліпшені і повернені в більше менче продукуючі кавалки. Треба знати, що сї 31, 6 міліона дес. мало що менше від культурної площі Германії і значно більше від всеї Італії. А ми нічого не робим, щоб сю величезну площу зробити здалою для культури”.

З наведеного рахунку пр. Озерова по відкиненню тундри Архангельської губ., яку рахували зівсїм нездалою для якої будь культурної ціли, єще 31,6 міл. дес. можна управляти. Після загальної думки людей, в сих болотах, де лише росте дрібненька йолка можуть жити лише олені но не люди, наколи не рахувати людьми тамошних кочових самоїдів. Всеж таки ся думка не має під собою твердих підвалин і люди, які звернули на сей край увагу не згоджують ся з такими думками. Наперекір сим дум-

кам довідались, що північний край, не лише з його предвічними лісами, але й з його болотами є наскільки се можливо, одною з найбогатших областей Росії, розуміє ся, коли над ним працювати, не покладаючи рук. Там потрібно переробити почву; потрібно уміло заселити його і в додаток навчити тих мешканців, як з розумом користатись богаствами, що там є.

Г. Норман в свої книжці „Почому необхідне заселенє Архангельской губ.“ доказує, що величезні площі земель в Архангельській губ. (білш 15 міліонів дес.) можна пустити під сїно, а на сїнокосах можна розводити скотарство та молошнє господарство. Автор вираховує вартість сеї площі, наколи б в ній було заведене скотарство, в 7, 5 міліона руб. „Англійські інжінери, каже він, вирахували, що Трансваль має в собі золота на 16 міліярдів руб.. Але наколи там виконають послідний пуд золота, то в

безводнім Трансвалі життя зівсім німре, тоді коли Россійські північні болота, як уміючи ними користатись, все будуть зростати в ціні. І як не сьмішне порівнюванє богатства Рондів з Русскими тундрами та болотами, а все ж таки они мають більше вартости”.

Зі всього викладеного висновок от який: площа нинішньої сільсько-хліборобської культури може бути значно поширена скрізь— і навіть в такій мало населеній країні, як Россія і в такій густо населеній, як Англія.

IV

Чи багатож чоловікові потрібно землі? Головне питання заховує ся не в тім скільки в чоловіка є землі а в тім, як він нею орудує і як він уміє використати з неї те, що йому потрібно. От наприклад, якийсь п. Понс, французський городник. Чоловік без сумніву тямущий, тому свідчить, що про него балакають ось що.

Понс ухитрив ся що року вибрати з однісенької своєї десятини 20,000 фун. моркви, більше як 20,000 фун. цибулі, місячної редьки та інших овочів, які продавались на вагу; 9,000 качанів капусти різних сортів, 5,000 кошиків дрібних помидорів і 5,000 дюжин великих, 154,000 кущів шалати—словом більше як 250,000 фун. овочів разом. Як же п. Понсу

вдалось добитись такого врожаю овочів? Зівсім простісенько. Він надзвичайно приготував ту землю, на котрій садив свої овочі і при тім так багато, що продавав її другим, середно по 500 кубічних аршин, що року. Така земля виробляє ся тим, що її вигрівають гноєм, а ще краще такими спеціальними трубами з горячою водою (термоснерони). Подібним способом вироблена земля крім своєї плодovitости має в собі єще одну цікаву точку, що може перемінятись. (Себто її можна забрати і пересвезти на другий пляц). Наколи городник перевозив ся з одного місця на друге, то перевозив з собою і всенький свій город. Така система вироблення землі і використання її практикує ся вже й тепер дуже багато і недивно через те, що витворчі сили такої землі і чоловіка, що робить коло неї, побільшують ся в 100 раз. Під Парижем подібним способом обробляє ся без мало не 800 десятин, коло яких ро-

буть 5,000 робітників і з них живлять ся не лише 2 мільони Паризьких мешканців, а ще й решта продає ся до Лондону. Хоч то, парникова культура росповсюджена не лише в одній Франції. Практикує ся она і в Бельгії і в Англії і завдяки їй досягає ся те, що наприклад виноград під Брукселею, або Лондоном коштує дешевше і дістає ся з меншим трудом, ніж на берегах Женевського озера, або над Реном. В теперішні часи і у Франції і в Бельгії сотки тисяч десятин заняті під такою городницькою культурою, при чім цілі десятини накріті склом і в холодні часи року під ними палять дешевим коксом і поливають при помочи газового мотора.

Наведений спосіб гудовання овочів має ту характерну рису, що до неї головну увагу треба звернути не на її поширення а на її глибину, та на приклад нових способів, нових машин. Площа землі, на котрій садять

овочі по змозі поменшує ся, а затрата
 труду і догляду до найвисшого по-
 більшує ся. Ся резика по мож-
 ливости прикладає ся також і в хлі-
 боробстві в власнім розуміню слова,
 себто обробляючи поля. Брак но-
 вих способів, нових машин в хлібо-
 робстві все більше і більше стає необ-
 хідним і спочуває ся навіть в госпо-
 дарстві великого розміру. Тепер вже
 навряд чи хто-небудь обсьмілить ся
 доказувати, що мале господарство
 ліпше від великого і що в нїм легше
 вживати нових способів до обробітку
 землі, нїж у великім капіталістичнім
 господарстві.

Але та інтензивність хліборобс-
 тва, про котру ми тут думаєм, ще не
 є послідною в сільсько-хліборобськїм
 поступі.

При тім хліб все сїяв ся
 таким способом, який був відомий
 споконвіку і який нині відріжняє ся
 лише тим, що сїють сїваркою, а не
 руками, але він всеж таки залежить в

тїм, щоб розкидати зерно по землі, якимись колісцятками, або крильцями а не руками. Істнує і другий спосіб. Про него Хіянці знають вже давно. Они не сіють збіжа як ми а садять так як цибулю, або капусту, чи інші овочі. Не дивлячись на те, що сей спосіб відомий Хінцям давно, однак в Європі його не пробували. Але тепер, на підставі того, що приходить ся все більше і більше поменшувати розмір господарства, про сей спосіб подумали і в Європі і оден Англік на імя Галлет, довів його до висшого степеня на підставі науки. Він навчив ся сортувати насіння задлятого, щоб витворити нові рослини, як от наприклад розводять нові породи скотини. Сортованя залежить в тїм, що раз пораз врожай за врожаєм з різних сортів виховують ся найкрасні. Насіння цих красних сортів знов садять, або сіють, при чім знов таки є різні і так з них вибирає ся знов найвисший. З цих нових сортів знов ви-

бирають найлучші а всі нездалі помаленьки відкидають. Так роблять аж до тої пори, поки не досягнуть бажаної ціли. Практикуючи такий спосіб, Галлет добив ся того, що кожде зерно, яке він розводив, замість звичайних 2-3 колосків, давало 10, 25, 90 і навіть 100 колосків, при чім в лучших колосках було замість звичайних 60-65 зерен, в двос більше. Хоч то, Галлет досягнув такого нечуваного врожаю не одним тільки вибором насіння. Подібно Хінцям, він хліба не сїяв а садив, разом з тим дуже строго тримав ся, щоб садити зерна одно від одного не менше як на 10-12 сантиметрів. Дякуючи такому способови, кожде зерно має багато місця для того, щоб пустити коріня. Тоді, як при звичайнім посїві зерно падає в землю без ніякого порядку і лягає то дуже близько, то дуже далеко одно від другого. Тут не дуже тяжко уявити собі, скільки місця і витворчости пропадає даром. Разом з тим по спо-

собі Галлета зерно лягає в повнім порядку так одно від другого, щоб давати найвисший врожай, а не більший і не менший. З сего два рази виграєм: Економи місця і величезне а голов-но справедливе побільшенє витвор-чости труда і землі. Такий спосіб оброблювання землі і вирощуванє, зерна починає входити в моду і з практичного поля агрономічних ста-цій оно розповсюджує ся поміж дріб-ним селянським господарством, де сей спосіб найбільше потрібний. Особливо найбільше його пробують в Сполучених Державах північ. Аме-рики.

V

Якими ж ще способами можна побільшити родючість землі?

А от примір могутности людського розуму і знання і тої власти, яку вони все більш і більш виказують в природі. Як відомо земля має в собі мільярди мільярдів бактерій, які помагають гнити деяким частинам, що складають землю і сим роблять їх користними для рослин. В деяких місцевостях їх надзвичайно багато. Одна досвідчена американська особа в почві одного поля нашла їх 1.018.681.810 в однім лише ґрамі землі. Тоді коли в другім ґрамі другої землі їх найде ся все на всего 1.000.000. Є почва, де їх зівсім мало, або й зівсім нема. Завжди чим глибше в землю, тим їх менше. І от люди до-

думались переносити їх з одного місця на друге і прищипувати їх ті почві де їх нема. Для сего треба лише взяти жменю землі там, де їх багато і розсипати там, де їх мало, або зовсім нема. Бактерії в землі починають розпліджуватись в чудових розмірах тим, що поділюють ся між собою. Одна така бактерія, по догляді бактереолога, спроможна наплодити 17.000.000.000 собі подібних за 24 години. Є бактерії, які плодять ся ще більше і можуть наплодити тисячі мільярдів в оден день. Часом буває доста уможити корінь слабої рослини в розведену водою землю, де є багато бактерій, щоб рослина почала знову рости і цвісти. В такім разі для чоловіка нема кеїської землі, через те що саму найнеродючу землю він може зробити, без окремого труду, але при помочи науки, в саму найродючішу. Навіть більше того, при теперішнім степені оброблених наук хліб можна сіяти де вгодно, хоч і на голім каміні.

„Нове хліборобство, — каже Гарвуд, — має в собі багато, несподіваностей. На заміну прозаїчному, будничному прошлому йде щось нове, яке нагадує хвилю театральні перевертання, які обіцяють стати для чоловіка жерелом небувалого щастя”. (Гарвуд, „обновлена земля”, пер. К. Тимирязев).

Найбільше яскраві факти цих переворотів дає нам діяльність відомого американського селекціоніста Лютра Бербанка, який довів існування відбору культурних рослин до того, що виробив зівсім нові форми нових рослин, яких ще до цього часу на світі не було. Самим значним ділом Лютра Бербанка є вирощення кактуса без колючок. Всі кактуси з колючками, а сей без колючок. В південних краях Європи величезні кактуси ростуть як кропива, по краях буркової дороги, через те, що вони нінащо не потрібні. Не такий кактус Лютера Бербанка. Він вийшов дуже доб-

рою кормовою рослиною і разом з тим смачним овочем. Другими словами, він може бути користним і чоловікові і домашній скотині. Сему новому кактусови Л. Бербанк додає велике значінє. Він доказує, що його широко росповсюдженє може з часом забезпечити істнованє вдвоє населеня земської кулі, ніж тепер. Діло в тім, що ся рослина не перебирає де її посадять для неї все одно і она може собою покрити самі неродючі пустинї, і зробити з них родючі поля.

Але се не все, що зробив Лютер Бербанк. Тим же самим способом, штукаю підбора, який уживав ся майором Галлетом, Л. Бербанк спродукував нові породи дерева. Від других дерев они відріжняють ся тим, що ростуть багато швидше. Дякуючи сьому, ними можна в дуже короткім часі покрити широчезні простори землі і виростити ліс там, де його не було. Далі Л. Бербанк добив ся того, що став вирощувати зівсім инакші,

яких перше не було, квітки і овочі, сливи без кісток, міннанину слив і персики, інакші ягоди, які виказують з себе щось середне між їжовкою та малиною, яка має три сантиметри довжини. Сей же талановитий і трудолюбивий чоловік виробив такі харчові трави і бараболі, які зіставляють позад себе все до сих пор відоме нам по корисности для їжі і врожайности, а головне він виробив у них спосібність не піддаватись хворобам і кліматичним негодам. Взагалі більшість створених Бербанком рослин різнять ся перше всього тим, що они при звичасні до всякого клімату. А се ж то і є саме головне для чоловіка. Рослин на світі дуже, дуже багато, але лиш деякі з них можуть рости всюди. Через се, при звичаїти корисну для чоловіка рослину до всяких обставин життя, — се значить без кінця побільшити можливість людського харчування. Те що вже зроблено Бербанком в сїм на-

прямку є не більше, як натяк на те, що може бути зроблено колись в напрямі створення нових форм культурних рослин, які більше зможуть випрямувати і будуть користнійші від попередних.

Подібні річі, каже Гервуд, — („Обровленная земля”) даказують, що ми знаходим ся ще на самім низькім ступені використання звичайних засобів природи. Те, що ми дістаєм тепер, є лише міль того великанського продукування харчових річей, до якого ми повинні і навіть можемо стреміти.

Однаково і то, що досягнено тепер, показує, що людність може спокійно дивитись вперед, не боячись великого розмноження, не боячись, що коли небудь настане день і она стане перед марою голоду і смерті.

VI

Всюди земля родить все більше і більше. —

Зовставим тепер на боці все надзвичайне. Візьмем лише середні величини, характерні для самого звичайного селянського господарства. І тут ми звидим, як значно побільшуєть врожайніссь хлібів і других рослин разом з поступом в техніці обробітку землі. Враховано, що наприклад, в Німеччині в 1879 р. з одної десятини збирали 97 пудів пшениці; жита на одні десятині родилось 76 пудів; бараболі збиралось 607 пудів. А в 1899 р. то є через 20 літ, ми маєм вже зівсім другі дати. Пшениці вже збиралось 125 пудів; жита 101 пуд. бараболі 852 пуд. Єсли ми врахуєм процент (відсотки) побільшення, то матимем слідуєче:

врожайність пшениці побільшлась на 28·6 процент, врожайність жита — на 33 процент, бараболь на 40 процент. Се за двайцять лїт. Але ж за тих 20 років населенє Нїмеччини, яка рахуєть ся одною з найбільше плодовитих країв сьвіта, побільшилось на 28 процент. Значить, що навіть в Нїмеччинї продукти до життя побільшують ся скорше нїж розумножують ся люди.

А от що нам відомо про французських селян. В семидесятих роках ХІХ ст. французи рахували дуже хорошиї врожай 89 пудів з десятини, а в теперішній час з тої ж десятини повинен бути врожай не менше 133 пуди. На лучній землі врожай рахує ся хорошиї тільки тєдї, коли земля дає 174 — 194 пуди, а то й 222 пуди з десятини, если би французи розмножились вдвоє швидше, нїж тепер, то они все — таки не лише булиб ситі, але й булиб при хорошиім достаткові. Тай і щож би бу-

ло в тім дивовижного? Адже ж французські селяни в протязі XIX віку, не дивлячись на цілий ряд кепських обставин для розвитку хліборобства, безмало в двоє побільшили площу під пшеницею та її випродукованість так, що число вирощеної у Франції пшениці побільшилось в четверо, тоді як населенє побільшилось всего лише на 41 процент. Вираховано далі, що французи дістають зі всіх своїх земель по меншій мірі в 6-7 раз нїж діставали 150 років тому назад і що засоби до життя, які давала їм земля виростали майже що в 15 раз швидше, нїж народонаселенє. Пояснюєсь се перше всього тим, що французи, старанно відносять ся до хліборобства, непременно приділяли під хліборобство все нові і нові землі, які ранше рахувались нездалимими і старались задля ріжниць від англичан, засїяти їх так, що-бн дістати найбільше користи при найменшій затраті сили і земля-

них просторів. Відомо однак, що і тепер ще у Франції є більше, ніж доволі землі, або здалої для обробітку, або ж такої, яка після прикладу до неї капіталу і організованих громадських сил, зробить ся здалою. Але і се ще не все. Самі способи обробітку здалої землі її використання також були і ще можуть бути радикально перемінені.

Висше ми бачили, в європейських краях площа під культурою хліба зменшусь потрохи і зовсім. Разом з тим світове продукуванє хліба (пшениці жита, ячменю, вівса, кукурузи), все-таки з кожним роком побільшусь з невеликими похибамі. Се видно з слідуючих дат : в 1878-87 р. р. було випродуковано по всім світі хліба всіх висше згаданих. назвиск 191,995,000,000 кильограмів В 1895-905 р. р. — 255,768,000,000 кильограмів. В 1908 р. — 316,520,000 000 кіл. В 1909 р. — 344,828,000,000 кильограмів. Чим же пояснює ся се

побільшенє продуктивности хліба? Здебільшого розвитком хліборобства в молодих краях Америки, як наприклад, Аргентина. Головним же способом тим, що в старих європейських краях і в пів. Амер. Сполучених державах значно побільшилось і досі поліпшують ся способи обробітку землі, і продуктивність хліборобського труду все побільшуєсь. На підставі наведених фактів можна судити і о будучности без сумніву, що з заселенєм молодих країв і як так далі буде підойматись видатність хліборобського труду і культурного рівня хліборобського населеня. — витворчість хліба виросте в багатораз по зрівнаню з теперішнім.

VII

О боротьбі з ворогами і
можливості розумного при-
хову. О стратах і заробіт-
ках.

З попереднього видно, яка мож-
ливість є у чоловіка, щоб з одного
боку поширити площу свого хлібо-
робства в дуже населених краях і ма-
ло родючих краях, а з другого боку,
щоби побільшити витворчість труду.
Ті, що жили разом з Мальтусом, мог-
ли лише думати про все те і ті замі-
ри, які розстиляють ся перед нами,
їм були не знайомі. Однак і се ще не
все. Чоловік не лише може, і пови-
нен поширити культуру землі і по-
більшити витворчість свого труду,
але й на нїм лежить обовязок і необ-
хідність боронити своє майно від ви-
димих і невидимих ворогів. З ними

йому вже неперемінно треба боротись. Дякуючи все тому ж таки знанню, він навчає ся роботи і се і те, що він спасає від них служить для побільшення його достатку. Пригадаєм скільки біди приносить напр. філосера (слабість на винограді), яка часами пожирає всеньке майно не лише окремих виноробів, але і цілої нації, яким є виробство, напр. для французів.

Як відомо, філосера стала страшенно спустошити виноградні поля у Франції з середини 70-х років минулого століття. Спідкавши невидимого ворога, французькі вчені не знайшли напочатку средства для боротьби з ним. І через те не спасли і того, що можна було спасти. Вираховано, що до 1892 го року погибло від філосери пошти 1,500,000 гектарів виноградників. Так як загальна площа землі під виноградниками в кінці 60х років рівнялась 2,643,000 гек. (а се найбільша площа, якої до-

стигла Франція), то значинь погнбло більше половини всіх виноградників. Страти, які причинила філосера до 1888 року проф. Ливитський враховує на 10 мільонів франків А в теперішній час, по підрахунку деяких економістів, ті страти рівняються 22м мільярдам.

От, значить які величезні майна пропадають тільки від того, що не придумано відповідних способів для боротьби з філосерою. Але, рано чи пізно, люди справлять ся з сим злим ворогом. Вже й тепер тіж французські селяни багато швидше борються з філосерою, ніж 40-50 років назад, і ніж наші кавказські селяни тепер. Кавказські селяни, завдяки свої темноти, часом дуже недовірчиво відносять ся до тих, що посплають ся до них для боротьби з філосерою. Трафлялось, що они швидше згодились на те, щоб філосерна зараза розповсюдилась по цілім окрузі, ніж дозволять спали-

ти оден виноградник.

Крім мікробів є ще багатенно кузок, які приносять не менше зла в селянськім господарстві. Вираховано, напр., що в Сполучених державах щорічні страти від недобрих кузок, рівняють ся 795,100,000 доларів і складають в різних відділах сільського господарства від 10 до 15 процент, не рахуючи страт невидимих. Люди борються із ними злими кузками, розводючи другі кузки, які пожирають попередних.

Гарвуд каже, що там де порушує ся рівновага природи, чоловік йде її на поміч для установалення тої рівноваги, яку установити не по силі ні природі ні йому з окрема. Одного разу абрикоси каліфорнських плодових округів почали страждати від одної бурої волі, яка нищила не лише фрухти і листя, але з'являлась такими тучами, що загрожувала навіть гиякам і самому дереві. Не виховались від неї і другі

дерева, особливо сливи. Але у пло-
доводної комісії знайшлись средства
для боротьби з сим ворогом : накли
сей ворог з'являв ся в побільшених
розмірах в яким небудь штаті, комі-
сія зараз же відправляла туди по
почті мікроскопічних мух, які по-
жирають вредних вошей і таким ро-
бом устанавляла порушену рівнова-
гу природи.

Кому невідомо, скільки зла при-
носять дикі трави, і як трудно з ни-
ми справлятись, як трудно їх вико-
рінити на грядках чи на полю. Они
розмножують ся так скоро, що одна
подібна рослина, за яких там три
роки може полішити після себе де-
сятки міліонів таких як сама, себто
вкорінить ся, що й чорт її не вимно-
жить. Се вже відомо, що помити всі
краї сьвіта страждають від недоста-
тку лісів, які не тільки дають будів-
ничий матеріал і топливо, але й по-
магають родючості землі, задержую-
чи вохкість потрібну для ньої. В

краях передової культури боротьба з знищенням лісів організована тепер раціонально і веде ся урядами з неослабленою енергією, а насадження нових лісів стає в значнім степені ділом громадським в прямім розуміню сього слова. В Сполучених державах, напр., се робить ся навіть школярами, як празникова забава. Не трудно уявити собі, скільки приховує ся труду і часу хліборобів і як побільшує ся сим самим народне багатство.

Але сего мало. Більшість продуктів, які дає земля, чоловік витрачує не прямо, а в переробленім виді, після цілого ряду перероблень, (операцій), через які они переходять. Через се, конечний підрахунок засобів людського харчовання залежить стільки ж від способу употреблення сирових річей, скільки і від способу його здобуття. Способи, хочби нашого українського селянина домашнього господарства, або до живности

і т. и. не можна й порівнати з раціональним способом, заснованим на підставі наукової техніки, у американського селянина, — трудно уявити собі скільки тратить український і скільки заробляє американський.

„В Росії — каже Бебель в свої відомі книжці „Жінка і Соціалізм”, в полудневій Європі і багатьох других краях світа щорічно тратять ся сотки тисяч цетнарів зернового хліба, через брак відповідних помешкань і способу перевозу. Богато мільонів цетнарів харчових продуктів щорічно пропадають через те, що жатвені знаряди не упорядковані, або в горячу мінуту не хватає робочих рук для збору хліба”.

Наскільки у нас в Росії, чи на Україні все робить ся стародавним способом, се видно, напр., з того факту, що в зимі 1907-8 років в однім Перербурзі померзло і погнило фруктів в льохах більше як на оден мільон руб., а на чорноморським по-

бережу, через те, що нема куди збути персиків, ними приходить ся годувати свиней.

Не можна далі не підкреслити тих безліч страт, від яких страждають хлібороби, через нездалість нашої господарської і урядової організації. Як відомо, куди не глянь наколи є багатий врожай різні спекулянти нарешті нищать частину зерна, щоб таким способом підняти ціну на решту хліба. Трапляє ся також, що насичані хлібом засіки і цілі економії палять ся, для того, щоб дістати штрафову премію, позаяк она дає хозяїнові більше прибутку ніж би він дістав, якби продав хліб. На таких же підставах знищують ся цілі склади, вагони, кораблі наповнені всякими харчовими продуктами потрібними для людей. Кому ще не відомо, що підчас воєнних маневрів у всіх краях світа збавляють ся селянські посіви, що щорічно в різних місцях, де тільки жовніри (сол-

дати) з генералами упорядковують свої муштри, там цілі поля часом косять ранше ніж треба і широчезні земельні площі віднимають ся у всякої культури.

(Закінченс.)

Все повисше вложено
позволяс нам прийти до та-
кого висновку :

Народність ще далеко не досягла
тої межі поза якою стає необхідним
зменшенс населеня. Не лише в рідко
населених місцевостях Азії, Африки,
Америки Австралії є ще багато зе-
мельних богаств, які чикають ли-
ше приложеня людських рук, але і в
густо населених краях Європи є ще
досить пляцу для всіх. Всі могли би
жити, як би то Землі є багато,
та обробляє ся она не втій мірі і не з
тим старанєм, як се повинно роби-
тись. Незалежно від того чоловік
здобуває все більшу і більшу власть
над природою. Він самовольно може
поширювати границі сеї власти. Те,
що він може здобути з землею і з її
витворчостію в теперішній час, на-

розпорядженню народу. Нема на світі такого царства, де би земляні богатства були справедливо поділені, де би в руках паньства і богачів не зберались самі лучні землі, де би селяни так чи, інакше не залежали від багатих поміщиків, де би у одних не було за дуже багато землі, а у других — нічого. Але в теперішнім часі інакше і бути не може, через те, що нема на світі ні одного царства де би земля не була приватною власністю, і де би була вся земля громадським себто народним майном. Хто не читав книжочки Л. Н. Толстого „Много ли человеку земли нужно?“, там пише ся о тім, як оден мужик підірвав ся, зі всеї сили старав ся забрати собі найбільше землі — надірвав ся і вмер? А коли він вмер, то йому викопали яму три аршини за довгу і таку завглибшки. І вийшло, що чоловікови власне лише сі три аршини й потрібні. Сі три аршини потрібні кождому, неперемінно —

тякає нас на думку і на увіренність в можливість безгранично побільшувати витворчість землі себто тих продуктів, які она родить.

Наколи навіть чоловік дійшов вже тепер до висшої точки і не міг би вже ні на одну пядь поширити площу здібної землі, наколиб на землі дійсно стало тісно жити, — все одно, у него було би стільки діла і стільки можливости випродукувати з тої землі, яка є, стільки пшениці і різних других продуктів, що йому прийшло б ся думати не о тім, щоб зменшити народне населенє, а о тім, щоб його побільшити, і мати в такий спосіб можливість справитись з належною йому задачею.

Значить, що не в землі, не в її недостатках і не в її нездалости криє ся причина існуючої в світі бідноти і народних бід. Залежить се від несправедливого розділення землі поміж ріжними клясами населеня живущого на землі, яка знаходить ся в

і при тім, конечно, як приватна власність. А от вся та, що він має більше йому в дійсности непотрібна — і непотрібна через те, що она вся повинна бути загальним громадським майном і знаходитись в громадськім користуаню.

Наколиб се так було, то багато річей в житю йшлоб не так, як йде тепер, а трошки инакше, а то зівсім по другому. Не жалівби ся чоловік, що на світі жити стало тісно та землі мало. Мальтус, як ми виділи, доказував навідворіть. Є таких багато, що і тепер готові повторяти слова сего економіста, а другі, може й від душі згідні з ним. Але й він і они дуже і дуже помиляють ся.

Читайте і ширіть!

“РОБІТНИЧЕ СЛОВО,”

часопись для працюючого люду

видає

**РОБІТНИЧА ВИДАВНИЧА
СПІЛКА КООПЕРАТИВНА.**

Кождий робітник і робітниця читаючи „Робітниче Слово“ набере ся свідомости і знаня, а тим самим дізнає ся, як получшити свою долю.

„РОБІТНИЧЕ СЛОВО“

виходить тижнево і коштує:

На рік (в Канаді.)	\$ 1.50
--------------------	---------

На пів року	80 ц.
-------------	-------

На 3 міс.	45 ц.
-----------	-------

За границу на рік	\$ 1.75
-------------------	---------

На пів року	90 ц.
-------------	-------

На 3 міс.	50 ц.
-----------	-------

Пишіть на адресу:

„ROBITNYCHE SLOVO“

Box 64. Toronto. Canada.